

УДК 37.035:37.018.3

Л.В. Кузьменко, м. Київ

СУТНІСТЬ СВІДОМОГО СТАВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ДО СВОЇХ БАЗОВИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ

У статті на основі аналізу юридичної, психологічної, педагогічної літератури уточнено зміст понять “базові права”, “свідоме ставлення” та показано їх розуміння старшокласниками шкіл-інтернатів.

Ключові слова: базові права, свідомість, ставлення.

У сучасних умовах змінюваності навколишнього світу, в тому числі і суспільства, яке прагне стати відкритим, значна увага має приділятися формуванню в особистості свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків.

Метою статті є теоретичний аналіз різних наукових підходів щодо уточнення понять “базові права”, “свідоме ставлення”.

Теоретичну основу дослідження складають концептуальні положення і висновки філософської, педагогічної і психологічної наук щодо права як цінності (О. Бандура, С. Бублик, Б. Чміль, О. Данільян та ін.), правового виховання (Д. Бойко, В. Котюк, О. Пометун, В. Сухомлинський, М. Фіцула та ін.), закономірностей розвитку особистості (І. Бех, І. Кон, Г. Костюк, С. Рубінштейн та ін.), специфіки виховання учнів у закладах інтернатного типу (В. Вінс, В. Воронова, О. Голуб, В. Загрева, Л. Канішевська, Б. Кобзар, В. Чугаєвський та ін.).

Виходячи з позицій комплексного підходу, В. Котюк вважає, що право – це система або сукупність норм-правил поведінки та діяльності особи, інших суб'єктів правовідносин, які відображають найбільш важливі економічні, політичні, моральні, громадянські та інші соціальні відносини у формі правових звичаїв, державних законів й інших нормативно-правових актів, правових прецедентів, нормативно-правових договорів, які встановлені державною владою, всім населенням (референдумом, віче тощо), або загальновизнані суспільством, виражають суб'єктивні права і обов'язки громадян, юридичних осіб, держави та інших суб'єктів, а також форми і засоби їх захисту; виражають принципи рівності і рівноправ'я всіх суб'єктів, принцип (міру) справедливості, принцип юридичної (правової)

свободи і відповідальності за нанесення шкоди і суспільної небезпеки, принцип істини і правди; є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів суспільних відносин [5; с. 43].

Визначаючи примат прав людини над законодавством, філософи зазначають, що права людини зараз не лише стали базовим регулятором правового впорядкування суспільного життя в окремих країнах, котрі вирішили мати взірцем правову державу, а й набули загальнолюдського, міжнародного значення. Концепт прав людини, по-перше, ліг в основу практики міжнародних відносин та їх юридичного врегулювання; по-друге, він набув статусу правової вимоги міжнародного співтовариства (людства) до кожної окремої держави, незалежно від її суспільного ладу та законодавства [8, с. 193-194].

В контексті нашого дослідження важливе значення має визначення змісту поняття “базові права”. В оригінальних англомовних документах ООН щодо прав людини і дитини вживається поняття “fundamental human rights”, зміст якого українською мовою може тлумачитися як: “основні (суттєві, фундаментальні, принципи, ґрунтовні, базисні, найважливіші, домінуючі, основоположні) права людини”. Українською мовою вживається одне слово – “основні”.

Акт про права людини Британського парламенту (1998 рік) дав такий перелік прав, що складають зміст поняття “базові права людини” (fundamental human rights): право на життя; заборону тортур, жорстокого поводження; заборону рабства; скасування смертної кари; право на свободу і безпеку, справедливий суд і захист від покарання без рішення суду; право на повагу до власного приватного і сімейного життя; право на шлюб; захист власності; право на освіту; право на свободу думки та віросповідання; свободу самовираження; свободу зборів; свободу вільного вибору; заборону дискримінації щодо впровадження цих прав людини [11].

Однак, є і більш широке тлумачення змісту цього поняття. До переліку прав, які найчастіше включають до базових прав людини, входять права: на життя, на вибір роботи; на власність; на свободу слова; на безпеку; на захист від насильства; на справедливий суд; вважатися невинним, якщо не доведено протилежне (презумпція невинності); на громадянство; на голос (участь у виборах); на притулок; на свободу думки; на свободу віросповідання; на мирне вираження протесту проти уряду чи організації; на охорону здоров'я; на освіту; на їжу; на спілкування;

на приватне життя; на захист від насильного укладання шлюбу; на пошук власного щастя [10].

Права людини були сформовані, перш за все, для захисту потреб людини. Відомий американський вчений А. Маслоу запропонував наступну ієрархію фундаментальних потреб людини: фізіологічні потреби (їжа, вода, сон тощо); потреба у безпеці (стабільність, порядок); потреба в любові й приналежності (сім'я, дружба); потреба в повазі (самоповага, визнання); потреба самоактуалізації (розвиток здібностей)

За А. Маслоу, потреби, названі першими, домінують, тобто мають задовольнятися в першу чергу, проте, в міру їх задоволення виникають потреби вищого рівня.

“Людина може жити лише хлібом єдиним – якщо їй не вистачає хліба. Але що відбувається з бажаннями людини, коли хліба достатньо, коли її шлунок є постійно ситим? Одрозу з'являються інші ширші потреби і починають домінувати в організмі. Коли і вони задовольняються, нові, ще більш високі потреби виходять на сцену і так далі” [7].

Головною підставою для визначення своїх базових прав та обов'язків слугують потреби, для задоволення яких старшокласнику необхідно орієнтуватися у відкритому суспільстві, виховувати у собі певної спрямованості ціннісні орієнтації.

Права дитини – це комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус дитини з урахуванням особливостей розвитку людини до повноліття. Права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються Сімейним кодексом України 2002 року, законами України “Про освіту” 1991 року, “Основи законодавства України про охорону здоров'я” 1992 року, “Про професійно-технічну освіту” 1998 року, “Про охорону дитинства” 2001 року, “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” 2005 року, “Про загальнодержавну програму “Про національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” 2009 року та ін.

Законом України Про загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Концепції ООН про права дитини” на період до 2016 року” від 5 березня 2009 року визначено чотири пріоритетні напрями діяльності держави стосовно дітей: охорона здоров'я та формування здорового способу життя; забезпечення можливостей здобувати

високоякісну освіту; культурний і духовний розвиток; захист прав дітей різних категорій.

Одним із завдань дослідження є уточнення змісту поняття “свідоме ставлення”. Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури дає підстави зробити висновок, що це поняття складається із двох категорій – “свідомість” і “ставлення”.

Поняття “свідомість” є ключовим для аналізу усіх форм духовної і душевної життєдіяльності людини, засобом контролю, регулювання, управління взаємовідносин між людиною і світом. Філософи при вивченні свідомості намагаються розкрити різні її аспекти: гносеологічний (відображаючий), онтологічний (буттєвий), аксіологічний (ціннісний), соціо-культурний.

Свідомість має складний комплекс передумов виникнення і розвитку: біологічних (розвиток нервової системи і психіки), суспільно-історичних (розвиток суспільства і культури, у якій зафіксовані форми і засоби практичної і духовної діяльності) та індивідуальних (формування внутрішнього “Я”, власний життєвий досвід) [9; с. 361].

Філософи підкреслюють, що свідомість існує як народжений діяльністю мозку суспільно розвинутої людини невідчужаний і незворотний потік спонукань, вражень, почуттів, думок, а також більш стійких ідей, переконань, цінностей, стереотипів та ін.; формується і розвивається тільки у процесах соціалізації і самоактуалізації особистості, входження її у світ культури за допомогою діяльності і спілкування, рефлексії і саморефлексії, самооцінки і самовизначення; не тільки відображає світ, але й створює його, тобто створює, перетворює, удосконалює свій власний світ і життєвий світ людини: світ її ідей, понять, наукових знань, світ людських цінностей, емоцій, смислів, світ образів, уявлень, уяви, культурних символів і знаків; світ предметно-практичної і духовно-практичної діяльності [9; с. 372].

З точки зору В. Мясіщева, поняття “ставлення” виникає там, де наявні суб’єкт і об’єкт ставлення. Саме в людини такий характер зв’язку виступає з усією очевидністю. Свідоме ставлення являє собою лише найвищий рівень ставлення до дійсності, і в самому усвідомленні цього ставлення існує ряд щаблів, що їх людина проходить у процесі розвитку. Вивчаючи людину з позиції її ставлень, ми встановлюємо, наголошував автор, її змістовні зв’язки з навколишньою суспільною дійсністю. Ставлення зобов’язують до розгляду їх об’єктів. Існують різні види ставлень, точніше, сторін єдиного предметного ставлення, що визначаються

багатосторонньою можливістю реакцій людини і багатосторонністю об'єктів. [6, с. 15-18].

Для нашого дослідження важливим є твердження О. Бодалева, який зазначав, що змістова спрямованість, широта, глибина, стійкість, дієвість ставлень людини, в яких проявляється його взаємодія з природою, суспільством, окремими людьми, є важливою умовою розумового, морального, естетичного, трудового, фізичного розвитку особистості та її вихованості.

Якщо розглядати категорію “ставлення” в її психолого-педагогічному аспекті, пише вчений, то її зміст виглядає складним і багатокомпонентним. Він, по-перше, передбачає актуалізацію значення в образно-понятійній формі про спільноту або особистість у тих, хто вступає у взаємодію; по-друге, несе в собі той або інший емоціональний відгук на спільноту або особистість і, по-третє, одночасно актуалізує певне звернення. Якщо об'єктивувати психологічний зворот кожного із ставлень, до системи яких входить людина, то завжди можна побачити мету, яку переслідує особистість, вступаючи у взаємодію зі спільнотами та окремими людьми, і обов'язково потреби, що безпосередньо впливають на характер ставлення [4, с. 64-66].

Психологи зазначають, що ставлення особистості як психологічне явище характеризується певними рисами, а саме: ставлення людини пов'язане з її потребами: захищеності і налагодження безпеки, близьких стосунків, контролю над собою й іншими; включення в різні соціальні групи; самоповаги, позитивної оцінки; розуміння; співчуття, опіки; бути потрібним, значущим; ставлення є одночасно процесом і результатом спілкування і взаємодії.

У своїх працях Б. Ананьєв наголошував на тому, що на основі системи ставлення особистості формується її характер, проте рисою характеру стає далеко не кожне ставлення, а лише суттєве. Автор вважав: “ставлення людини стає рисою її характеру, коли воно укорінюється, обживається, проходить червоною ниткою через різні зрізи особистості, стає постійним, стійким та внутрішньо значущим для людини” [1, с. 77]

За допомогою ставлення, зазначає І. Бех, розкривається становлення смислового зв'язку, єдність людини і світу, самого змісту цієї єдності: буде вона морально-конструктивною чи деструктивною щодо індивіда [3, с. 9]

Як стверджує І. Бех, психологічну структуру людського ставлення складають пізнавально-емоційні утворення. Власне, ставлення особистості відбувається у процесі накладання її емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею.

Будь-яке за змістом ставлення завжди мусить емоційно переживатися людиною. Без емоційного компонента суб'єктно-оцінних ставлень суб'єкта взагалі бути не може. Тому кажуть, що у свідомості відбувається когнітивне відображення дійсності (це пізнавальний компонент ставлення) та смислове відображення цієї дійсності (емоційний компонент ставлення) і в кожному акті психічної діяльності ми маємо елементи того й іншого. У ставленні емоційний компонент справедливо вважається провідним. Зважаючи на цей момент, дослідники констатують, що особистісні ставлення характеризують ступінь інтересу, силу емоцій, бажань (тому вони й виступають рушійною силою особистості) і виражаються у поведінці суб'єктів, у їхніх діях і переживаннях [2].

Отже, аналіз філософської і психологічної літератури дає підставу вважати, що свідоме ставлення особистості є її специфічною саморегуляцією створення світу ідей, понять, наукових знань, цінностей і обумовлюється її потребами, включає в себе свідомо вибране ставлення до довкілля інших людей, себе, своїх прав і обов'язків.

Розглядаючи проблему формування у старшокласників свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків, можна виокремити в її структурі когнітивний, емоційно-ціннісний та дієво-практичний компоненти.

Когнітивний компонент характеризує світоглядну позицію старшокласника, усвідомлене сприйняття ним змістовного аспекту своїх базових прав і обов'язків, рівень цих знань.

Емоційно-ціннісний компонент передбачає переживання, відчуття, що виникають у старшокласників у процесі реалізації своїх прав і обов'язків чи порушень їх.

Дієво-практичний компонент характеризує уміння, вольову схильність особистості реалізовувати і дотримуватися своїх базових прав і обов'язків, готовність правомірної її поведінки у конкретних правових ситуаціях.

Найважливішими ознаками кожного з компонентів вважаємо їх відносну стійкість, інтенсивність, тобто ступінь розвитку компоненту і взаємозв'язок, який існує між компонентами.

Результати опитування старшокласників шести шкіл-інтернатів Київської та Волинської областей свідчать, що свої базові права як учня старшокласники ранжували таким чином: на освіту, навчання; на безкоштовне лікування, медичну допомогу; державне забезпечення харчування, одягу; на розвиток своїх здібностей, талантів; брати активну участь у шкільному житті; на власну точку зору, свій голос; на спілкування; на любов.

Ранжування старшокласниками своїх базових прав як випускника школи свідчить, що для випускників шкіл-інтернатів їх важливість розмістилася від найважливіших до менш важливих наступним чином: право на безкоштовну освіту у вищому навчальному закладі; право на отримання якісної освіти; право на подальше працевлаштування, “на влаштування кар’єри”; право на рівність перед законами і справедливість; на одруження, створення сім’ї; “не давати хабарі”.

Старшокласники вважають, що статус та режим школи обмежує їх права на самостійний вибір уроків, позаурочної роботи, індивідуальне дозвілля, а неможливість працювати, заробляти на себе кошти унеможлиблює здобуття знань і умінь для успішної адаптації у суспільстві.

Найважливішими своїми обов’язками як школярів старшокласники назвали: навчатися; дотримуватися статуту школи; не псувати шкільне майно; не порушувати дисципліну, не ображати інших; носити шкільну форму; виконувати посильну громадську роботу; допомагати однокласникам; прибирати класи та ін.

Педагогічні спостереження, аналіз результатів дослідження дають підставу зробити висновок, що лише 4,5% респондентів чітко висловили постійне індивідуальне ставлення до своїх обов’язків, у більшості випадків ставлення старшокласників і до своїх базових прав, і до обов’язків – ситуативне. Із опитаних учнів 73% бажають поглибити і узагальнити знання своїх прав та обов’язків. 18% респондентів не змогли пояснити, чому необхідно дотримуватися приписів законів України, 13,6% пов’язали це з зовнішньою мотивацією – страхом перед покаранням.

Респонденти досить високо (від 7 до 12 балів) оцінили свої уміння користуватися своїми знаннями щодо своїх базових прав і обов’язків, вибирати найкращі шляхи реалізації своїх базових прав і обов’язків, відстоювати свої права та обов’язки без порушення прав інших. Однак педагогічні спостереження, бесіди з вихователями свідчать, що старшокласники часто бажане видають за дійсне, завищують самооцінку.

Порівняння результатів констатувального етапу експерименту з розробленими критеріями дало можливість виділити рівні свідомого ставлення старшокласників шкіл-інтернатів до своїх базових прав та обов’язків, а саме: позитивне свідоме ставлення, ситуативне ставлення, індивідуальне ставлення, негативне ставлення.

Формування свідомого ставлення до своїх прав та обов’язків здійснюється у процесі діяльності і є одночасно процесом і

результатом цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на розвиток старшокласників, що потребує на наступному етапі дослідження розробки відповідної функціональної моделі.

Література:

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х томах / Б. Г. Ананьев. – М. : 1980. – Т.2. – 287 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: [У 2 кн.] Кн. 1: Особистісно зорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. вид. / І. Д. Бех – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
3. Бех І.Д. Категорія “ставлення” в контексті розвитку “Я” особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. - №9 (16). – С. 9-21.
4. Бодалев А.А. Психология общения. Избранные психологические труды. – 3-е изд., перераб. и допол. / А. А. Бодалев. – М. : Издательство Московского психолого-социального института, 2002. – 320 с.
5. Котюк В. О. Теорія права / В. О. Котюк. – К., 1996. – 207 с.
6. Мясичев В.Н. Психология отношений: Под ред. А. А. Бодалева. – М. : Издательство “Институт практической психологии”, 1995. – 356 с.
7. Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Абрахам Маслоу и психология самоактуализации. [Електронний ресурс], режим доступу: <http://psylib.ukrweb.net/books/feidi01/txt02.htm#7>
8. Філософія права : навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.; за заг. ред. М. В. Косицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтед, 2000. – 336 с.
9. Філософія. Підручник / За загальною редакцією М. І. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рибалка. – Харків : Консум, 2001. – 672 с.
10. Human rights [Електронний ресурс], режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Human_rights
11. Your basic human rights [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.protectingyourself.co.uk/your-basic-human-rights.html>

В статье на основе анализа юридической, психологической, педагогической литературы уточнено содержание понятий “базовые права”, “сознательное отношение” и показано их понимание старшеклассниками школ-интернатов.

Ключевые слова: базовые права, сознание, отношение.

In the given article, on the basis of juridical, psychological, pedagogical literature, the contents of the “fundamental rights” and “conscious attitude” notions is specified and the understanding of them by senior pupils of boarding schools is shown.

Key words: fundamental rights, conscientiousness, attitude.